TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 6, Sayı: 22, Eylül 2019, s. 49-61

Doç. Dr. Cavide MEMMEDOVA

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nizami Gencevi adına
Edebiyat Enstitüsü, cavi_e@yahoo.com

XX YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAYCAN VE İRLANDA EDEBİYATINDA ULUSAL ÖZGÜRLÜK DÜŞÜNCESİNİN SANATSAL YANSIMASI

Özet

20.Yüzyılın başlarında Azerbaycan ve İrlanda edebiyatında yeni anlamda gündeme gelen insan sorunu bu ülkelerin edebiyatında bazı ortak nitelikler oluşturdu. Bu edebiyatlar arasında konu, içerik gibi birçok benzerliği oluşturan diğer önemli özelliklerden biri de ulusal özgürlük düşüncesinin sanatsal yansımasıydı. O dönemde Memmedguluzade'nin, Joyce'un yaratıcılığında ulusal özgürlük düşüncesi simgesel tarzda ifade olunmakta, benzer düşünceler ileri sürülmekteydi.

Memmedguluzade'nin "Annemin kitabı", Yeats'in "Cathleen Ni Houlihan" eserlerinde sözkonusu problem simgesel biçimde ifade edilmektedir. Bu eserlerde esaretde olan vatanın sembolü olarak, yaşlı kadın karakterleri yaratılmış, ulusal özgürlük sorunu bu karakterlerin aracılığıyla belirtilmiştir. Özgürlüğe giden yol "Annemin kitabı" eserinde anne'nin kitapında, "Cathleen Ni Houlihan" eserinde ise yaşlı kadının gizemli konuşmasında ifade edilir.

Yalnız Memmedguluzade'nin, Joyce'un, Yeats'in yaratıcılığında değil, diğer yazarların da eserlerinde özgürlük arzusu aynı yaratıcı ilkelere, düşüncelere dayanılarak ifade edilmektedir. Bu da rastlantı değildi, o dönemde ulusal kurtuluş için mücadele eden Azerbaycan ve İrlanda halkının edebiyatı sosyal-politik sürecin etkisi altındaydı. Makalede tüm bu konulara açıklık getirilecektir.

Anahtar kelimeler: Memmedguluzade, Edebiyat, Azerbaycan, Özgürlük

AN ARTISTIC REFLECTION OF IDEAS OF NATIONAL LIBERATION IN AZERBAIJANI AND IRISH LITERATURE AT THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY

Abstract

The human issue which gained its actuality in the Azerbaijani and Irish literature had created common qualities in the literature of both countries at the beginning of the twentieth century. One of the other reasons that created the similarity of the subject, content and idea between these literatures was the artistic reflection of the ideas of the national liberation. The ideas of national freedom in Mammadguluzadeh's, Joyce's, Yeats' works were reflected with the identical symbols, and the same ideas were put forward in their works at that time.

The mentioned problem was symbolically reflected in "My Mother's Book" by Mammadguluzadeh and "Cathleen Ni Houlihan" by Yeats. In both plays there are old women characters and these characters had been created as the symbols of the occupied motherland. The problem of the national liberation was declared through those images. The way to freedom was declared in the symbolic book of the mother in "My Mother's Book" and in the mysterious words and songs of old woman in "Cathleen Ni Houlihan".

Not only in Mammadguluzadeh's and Yeats' creative works, but also in other Azerbaijani, Irish writers' works the ideal of freedom is declared based on the same creative principles and thoughts. That was no coincidence, the literatures of Azerbaijani and Irish people were created under the influence of the social-political process at that time. All these issues will be elucidated in the article.

Key words: Mammadguluzadeh, Literature, Azerbaijan, Liberation

GİRİŞ

20. Yüzyılın başlarında, Azerbaycan ve İrlanda edebi-felsefi düşüncesinde güncellik kazanan insan sorunu her iki ülkenin edebiyatında birçok ortak nitelikler oluşturmuştur. Fakat bu edebiyatlar arasında konu, içerik gibi birçok benzerliği, aynı edebi-felsefi düşüncüyü oluşturan diğer önemli özelliklerden biri de eserlerde ulusal özgürlük düşüncesinin sanatsal yansımasıydı. O dönemde Azerbaycan'da "ulusal satirik basının kurucusu ve eleştirel gerçekçi düzyazının yaratıcısı" (Hebibbeyli, 2007: 634) Celil Memmedguluzade'nin, Britanya'da ise modernizm edebi akımının ilklerinden olan İrlanda kökenli James Joyce'un ve "sanatın sanatçıdan daha büyük olduğuna" (Eliot, 1975: 249) inanan ve inandıran William Butler Yeats'in yaratıcılığında ulusal özgürlük düşüncesi simgesel tarzda ifade olunmakta, onların eserlerinde benzer fikirler ileri sürülmekteydi.

Bilindiği gibi, ulusal kurtuluş, özgürlük düşüncesi, ulusal birlik ülküsü birçok halkların edebiyatlarında farklı devirlerde aktüel olan konulardandır ve bu konu her bir milletin edebiyatında kendine özgü yaratıcılık ilkeleri ile ifade olunmuştur. Fakat Azerbaycan ve İrlanda yazarlarının eserlerinde bu sorunun aynı konular, aynı semboller aracılığı ile ifade olunması, sonuçta aynı edebi-felsefi düşüncenin ileri sürülmesi çok ilginçtir. Bu dönemde, her iki halkın

TİDSAD

edebiyatında ulusal özgürlük ve bağımsızlık düşüncelerini ifade eden eserlerde iki önemli ortak özelliği gözlemek mümkündür:

1. Herhangi bir konuyu ele alan, ulusal kurtuluş mücadelesini, ulusal birlik çağrısını açık bir şekilde ifade etmeyen, ancak içeriğinde söz konusu meseleyi üstü kapalı biçimde belirten eserler.

2. Ulusal özgürlük ve birlik ülküsünü aynı sembollerle ifade ederek, milli özgürlük mücadelesine sesleyen eserler.

1. gruba daha çok Joyce'un, Memmedguluzade'nin bazı eserleri atfedilebilir; bu eserlerde çeşitli olayların tasviri ile yazarlar okuyucularının zihninde özgürlük, bağımsızlık düşüncesini uyandırmaya çaba göstermişler. Söz konusu yazarlar, bu eserlerinde ülkedeki sosyal politik esareti devamlı ve kalıcı yapan faktörlerin daha çok insanların kendi facialarını kavrayamamalarından, özgürlük düşüncesinden, ulusal ideolojiden uzak kalmalarından, sanki köleliğe alışkanlıklarından kaynaklandığı fikrini ileri sürmüşler. Her iki milletin yazarları ülkelerindeki düşüncesizlik belasını dini siyasi amaçlar için kullanan sinsi kuvvetlerin faaliyetlerinin sonucu gibi açıklamışlar. Bu nedenle de onların eserlerinde sembolik içerik taşıyan dindar imgeleri özel bir yere sahiptir.

Belirtildiği gibi bu gruba dahil olan eserlerde özgürlük mücadelesi betimlenmemiş ve özgürlük uğruna mücadeleye açık çağrı ifade olunmamıştır. Bu eserlerde insanları gaflet uykusundan uyandırmak, toplumda ulusal birlik, özgürlük ideolojisini yaymak eğilimi daha güçlüdür. Başka bir deyişle, bu eserlerin temel amacı, insanlara millet, özgürlük ve bağımsız devlet hakkında düşünmeyi öğretmektir. Joyce'un "Dublinliler" ("Dubliners"), "Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi" ("A Portrait of the Artist as a Young Man"), Memmedguluzade'nin ise çeşitli öyküleri ve diğer eserleri buna örnek olabilir. Bu yazarların her biri ulusal özgürlük düşüncelerini ifade etmek için aynı edebi türleri, konu ve üslup niteliklerini kullanmışlar. Onların söz konusu eserlerinin benzer özelliklerinden biri de, artık belirtildiği gibi okuyucularına sosyal, siyasal esareti doğuran ve onu derinleştiren nedenleri açıklamak, ulusal kurtuluş mücadelesini yansıtmadan özgürlüğe, bağımsızlığa giden yolu göstermektir.

2. gruba atfedilen eserlerde ise özgürlük mücadelesine ve ulusal birliğe çağrı yer almaktadır. Örneğin Memmedguluzade'nin "Annemin kitabı" ve Yeats'in "Cathleen Ni Houlihan" eserlerinde söz konusu problem simgesel biçimde ifade edilmektedir. Her iki eserde esarete olan vatanın sembolü olarak, yaşlı kadın, anne karakterleri yaratılmıştır ve bu eserlerde ulusal bağımsızlığın, özgürlüğün yalnız milli birlik ve mücadele ile gerçekleşeceği fikri kesinlikle belirtilmiştir.

20. Yüzyılın başlarında hem Azerbaycan, hem İrlanda için en önemli sorun ulusal özgürlüğün, bağımsızlığın kazanılması idi. Bu sorunun sanatsal yansıması edebiyata yeni konular, tahkiye tarzı yeni edebi-felsefi görüşler getirmekle beraber, toplumsal siyasi durumun doğru değerlendirmesi açısından da önemlidir. Söz konusu eserler her iki ülkedeki siyasal olayların iç ve dış taraflarını gösteren, yazarların sosyo-politik düşüncelerini ifade eden, onların milli istiklal mücadelesindeki konumlarını tanımlayan, hem edebi, hem de tarihi-siyasi açıdan önem arz eden sanat örnekleridir.

Memmedguluzade'nin ve Joyce'un Yaratıcılığında Ulusal Uyanış Sorunu

20. Yüzyılın başlarında birçok Azerbaycanlı ve İrlandalı yazarlar milli özgürlüğün ve bağımsızlığın kazanılması yolundaki engellerin bazı iç ve dış faktörlerle bağlı olduğunu düşünerek, bu sorunları eserlerinde ciddiyetle ifade etmişler. Uzun yıllar boyunca esarete yaşayan, bağımsız düşünceden mahrum kalan, dini fanatikliğin kurbanı olmuş milletlerin aydınları olan bu yazarlar bağımsızlık kazanmak için çok zor bir yolda olduklarının farkındaydılar.

Azerbaycan'da Rus, İrlanda'da ise İngiliz politikasının sonucu olarak kamuoyunda millet düşüncesinin eksikliği, özgürlük ülküsünün yokluğu, dini değerlerin tahrif edilmesi bu esareti güçlendirmekteydi. Bu nedenle, özgürlük mücadelesinde ilk adım, bu faktörlerin bilinçli bir şekilde ortadan kaldırılmasıyla gerçekleştirilmeliydi. Başka bir deyişle, ulusal özgürlüğün kazanılması bir düşünce devrimi ile başlamalıydı. Bunun için Memmedguluzade, Joyce kısa öykü türüne başvurarak, sıradan insanların günlük hayatından alınan olaylar zemininde son derece ciddi sosyo-politik sorunları ifade etmiş, okuyucularına bu konuda düşünmeğe ve gerçekleri anlatmaya yardım etmişler.

Bir yazar olarak esas kaygılarından biri de “İrlanda ulusal kültürünün özelliklerine cevap veren edebi bir etik oluşturmak olan” (Eide, 2002: 4) Joyce bu amacını İrlanda ulusunun kaderini, manevi durumunu yeni bir edebi akımın - modernizmin ilkeleri ile sunarak gerçekleştirebilir.

Bilindiği gibi, Joyce'un 1903-1905'te bitirdiği öyküleri 1914 yılında “Dublinliler” adı altında yayınlandı. Bu başlıkla yayınlanan öykülerin konu açısından bir alakası yok, fakat her bir öykünün kahramanları “Joyce için dünyayı temsil eden” (Loehrich, 1953: 1) Dublin'in sakinlerdir ve onları yalnızca bu mekan değil, ruhsal alemleri de birleştirir. Onların her birinin ruh hali genel olarak Dublin'in, İrlanda'nın ruh halini, buradaki manevi ve sosyal durumu, toplumdaki kusurları göstermektedir. Joyce mektuplarının birinde bu öyküleri ile “yarı felçlerin ve ya felçlerin ruhunu açığa vurmak” (Joyce, 1957: 55) istediğini yazar. Somut bir tarzda tasvir edilmese de burada Dublinlilerin bir gününün sanatsal yansımasında geçmiş ve gelecek hayatları tezahür etmektedir ve bununla Joyce “kadere” boyun eğen Dublinlilerin düşünce ve hislerinin karşılığı olarak kazandıkları yaşamı aksettirmektedir.

“Dublinliler”de yer alan öyküler Memmedguluzade'nin aynı yıllarda yazdığı “Posta kütüsü”, “Usta Zeynal”, “Kuzu” veb eserleri ile hem konu, içerik, hem tahkiye, karakter nitelikleri, hem de edebi-felsefi mahiyeti açısından ortak özelliklere sahiptir. İlginçtir ki, söz konusu yazarlar hiç bir toplumsal sorundan bahsetmeden kahramanlarının kaderi zemininde karmaşık sosyo-politik konulara dokunmuş, çeşitli sosyal sorunlara aydınlık getirmişler. Yazarlar farklı insan imajlarının doğasındaki atalet, hareketsizlik, düşüncesiz bir halde “kader”e boyun bükme gibi özellikleri sosyal kusurları doğuran esas faktörlerden biri gibi açıklamaktadırlar. Anlaşıyor ki, bu sosyal eksiklikler söz konusu milletlerin esaretten kurtulmasını, ulusal özgürlük kazanmasını engellemektedir.

Yazarlar onları rahatsız eden sosyo-politik sorunları, insanlar arasındaki çeşitli ilişkileri açıklamak için birçok edebi sembollerini kullanmışlar. Başka bir deyişle, “ölüm”, “soğuk”, “karanlık” vb. gibi kavramlar bu yazarların kendi düşüncelerini daha derinden anlatmak için en çok kullandıkları sembollerdir. Joyce Dublin şehrini “felçin merkezi” (Джойс, 1984:

170) adlandırmıştır, bununla da düşünce ve idraki felç durumuna gelen memleketi ve insanların manevi ölüm karşısında çaresiz halini tasvir etmiş, bu durumda ulusal özgürlüğün, milli mücadelenin, bağımsızlığın erişilemez olduğunu imalı tarzda vurgulamıştır.

Bu soğuk ölüm hali “Dublinliler”deki tüm öykülerin ruhuna hakimdir. Joyce’un hikayelerinde betimlenen ortamda ölüm korkusu hükmetmektedirse, Memmedguluzade’nin eserlerinde tasvir olunan korkunun nedeni ve mahiyeti bilinmemektedir. Onun “Danabaş köyünün öyküleri” eserinde Mehmed Hasan’ın, yahut “Posta kutusu” öyküsünde Novruzali’nin yaşadıkları korku hissinin somut olarak nedeni bilinmediği gibi, bu his asla bitemez. Memmedguluzade’nin “Danabaş köyünün öyküleri” eserinde yazar, korku hissini özel bir şekilde vurguladığından sanki bu his de edebi imaja dönüşür.

Eserdeki anlatıcı da defalarca çeşitli sebeplerden korktuğunu ifade eder: “Ben isterdim ki, Zeynep’in şimdiki durumunu size beyan edim, onun derdini söyleyeyim, düşüncesini, üzüntüsünü ve iç sıkıntısını açıp size anlatım, ama bu yüzden istemiyorum ki, korkarım sizi de ağlamak tutar ” (Memmedguluzade, 2004: 114). Burada yazar düşüncelerini iki anlamda ifade eder, şöyle ki, bu cümleyle o, hem eserde adaletsizlik kurbanı olmuş bir kadının işkencesinin son derece derin olduğunu anlatır, hem de “korku” kelimesini vurgulamakla bu hissin toplumdaki hakim kuvvet olduğunu kinaye ile bir daha hatırlatır. Eserin sonuna kadar çeşitli olayların tasvirinde okuyucu bu korku hissinin toplumun hayatında nasıl dolaştığını, cereyan eden tüm olayları nasıl da yönlendirdiğini görür. Fakir biri olan ve kaybedecek bir şeyi yokken Mehmed Hasan Hudayarbey’den korkar, onun emirlerini bir soru sormadan, itiraz etmeden yerine getirir. Hudayarbey, aslında, köydeki sıradan adamlardan biridir, ama iki yıl önce belediye başkanı onun annesini kendine müta nikahı yapınca karşılığında onu Danabaş köyüne muhtar atamıştır ve o da “yüksek görevli” bir adamın akrabası olduktan sonra köyü yönetmeye başlamıştır: “Önce başladı elbisesinden. Elbiselerini tazeledi ve eline bir kızılık dalı aldı, haber verdi ki, adı Hudayar değil, Hudayarbey’dir. Bu “beyliğin” ona nereden ulaştığını sormaya kimsenin hakkı yok” (Memmedguluzade, 2004: 51-52). Çünkü o, emir verir ve elinde değnek var, düşünce ve duyguları korku hissinin baskısı altında olan Danabaşlılar susarak ona itaat eder.

Danabaşlılardan biri olan Mehmed Hasan parası olmadığı için Kerbela ziyaretine gidemez ve ahiret hayatında Cehennem döşeginden korktuğu için her gün ağlar. Nihayet Mehmed Hasan bir miktar para bulup Kerbela’ya gitmek için bir eşek alır, bir gün Hudayarbey de şehre gitmek için eşiği ona vermesini talep eder. Eşiği vermek istemese de Mehmed Hasan, korkudan Hudayarbey’e “hayır” diyemez.

Hudayarbey’inse şehre gitmekte amacı vefat etmiş arkadaşının paralarına sahiplenmek için sahte nikâh kıyarak, onun karısıyla evlenmektir. Zeynep adlı bu kadın onunla evlenmek istemese de Hudayarbey onun oğlunu korkutarak annesine karşı koyar ve oğul da nikah kıyılırken tanık olmayı kabul eder.

Eserdeki tüm olaylar korku hissinin etkisi ile devam ederek beklenmedik trajik olayla sona erer. Eserdeki olayların gelişmesinden de anlaşılır ki, gece gündüz ibadet eden, her gün Kerbela ziyaretini, Allah karşısında diğer borçlarını, görevlerini düşünen Danabaşlıların faciası, aslında, onların inançsızlıklarından, dini yasaları tahrif etmeklerinden kaynaklanmaktadır. Memmedguluzade, bu eserinde düşünce ve ruhu esarete olan bir nüfusun fiziksel özgürlüğünün de imkansız olduğunu vurgulamış, dinsizlikten, imansızlıktan doğan rezaleti kaleme almıştır.

TİDSAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi /The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 6, Sayı: 22, Eylül 2019, s. 49-61

Memmedguluzade'nin diğer eserlerinde de betimlenen ortamda gizli bir korku hissi hakimdir. Yalnız "Hatıratım" eserinin küçük kahramanının kalbinde dolaşan gizemli endişenin nedeni bilinmemektedir; bu çocuk büyüklerin bir çok hareketlerinin, onların bitmez telaşlarının nedenini anlamaz ve bu yüzden çocuğun kalbinde bir rahatsızlık, beyninde sürekli düşünceler, sorular ve cevaplar doğar.

"Hatıratım" eserinin kahramanlarının birçoğu, aslında, içindeki korku hissinden habersizdir. Onların kalbini, bilincini esir almış bu hissin mevcudluğunu onların konuşmaları, davranışları ve kararları okuyucuya bildirmektedir. Eserin küçük kahramanı onları "karanlık yüzyılın namaz kılanları" (Memmedguluzade, 4.cilt, 2004: 7) diye karakterize eder. Ayrıca Memmedguluzade'nin "Danabaş köyünün öyküleri", "Ölümler" eserlerinin kahramanlarının korku hissi çok derindir; fakirler zengin ağalarından, zengin ağalar bu fakirlerle beraber sahte din adamlarının saçma sohbetlerindeki Cehennemden, çocuklar büyüklerden korkmaktadırlar. Korku üzerine kurulu bu toplumda Allah'ı seven ve ona gönülden ibadet eden kimse yoktur, yapılan ibadetlerin her biri Cehennem ateşinin korkusundan ileri gelmektedir. Bu Cehennem korkusu onlara Allah'ı bile unutturmuş ve bu hal insanların amaçsız ve anlamsız bir hayat yaşamasına neden olmuştur. Böyle insanlar hatta günlük yaşamında rahatlık ve bağımsızlığın ne olduğunu anlayamaz ve milli birlik idealini hayal bile edemezler. Memmedguluzade, eserde betimlediği olayları öyle bir zemin üzerine kurar ki, okuyucu toplumu bu hale dönüştüren nedenler hakkında düşünür ve anlar. Şöyle ki, eserdeki korku hissini gizli bir şekilde insanları yönettiğini ustalıkla tarif ettiği gibi yazar, ülkedeki devlet organlarında kanunsuzluğun, adaletsizliğin her gün daha da derinleştiğini ve bulaşıcı bir hastalık gibi tüm toplumu etkileyen bu korku duygusunun da tamamen buradan kaynaklandığını anlatır. Yazar, Çarlık Rusyası döneminde imparatorlukta Türkiye ve Müslümanlara karşı taraflı ve haksız tutumun, yasadışı tutuklamaların ve sürgünlerin psikolojik olarak bu toplumu korku hissini baskısı altına aldığını sanatsal biçimde açıklamıştır. O dönemde düşman milletlerin Azerbaycan'da yaşayan temsilcilerinin Türklere karşı iftira ederek onları hapse attırması da nüfusun aşırı çekingenlik ve endişe içinde yaşamasına neden olmuştur. Azerbaycan'daki düşman milletlerin Türklere bu yaklaşımı Memmedguluzade'nin bir çok eserlerinde, örneğin "Tedirginlik" öyküsünde satirik tarzda eleştirilmiştir. Bilindiği gibi, Çarlık Rusya'sında Türklerin eğitim alması, askere çağırılması, askeri eğitim görmesi devlet tarafından kısıtlanmış, eğitimsiz din adamlarının dini yasaları tahrif etmesine bilinçli şekilde fırsat verilmişti. Bu da Azerbaycan'da cehaletin, inançsızlığın yayılmasına yol açmış, nüfusun bir kısmının korkak, aciz hale gelmesine neden olmuştur. Memmedguluzade toplumdaki bu kusurları kaleme alırken, yalnız bu insanları eleştirmek amacıyla olmamış, milli düşmanı okuyucularına göstermekle toplumu gaflet uykusundan uyandırmaya çaba göstermiştir. Bu eserleri ile yazar döneminin okuyucularına özgürlük, bağımsız bir devlet hakkında düşünmeyi öğretmekte, ulusal uyanış için bir manevi temel oluşturmakta ve özgürlük mücadelesi için bir yol hazırlamaktaydı.

Memmedguluzade'nin kahramanlarının çoğu bazen açıklanamaz, bazen kendileri için bile anlaşılabilir hislerin etkisi altında hareket eder, karar alırlar. İnsan psikolojisini, onun iç dünyasını bu yönde sunan yazarın görüşleri büyük bilim adamı Sigmund Freud'un psikanaliz teorisinin temel hükümleriyle ortak anlamları paylaşmaktadır. Şöyle ki, yazarın eserlerinde Freud'un açıkladığı anlamda "korku", "sınır" ve "endişe"nin (Freud, 2012: 331) baskın olduğu sosyal ortam betimlenmektedir.

Bilindiği gibi, Freud'un korku hissi hakkında araştırması insan psikolojisini yeni yönden incelemekle bu varlığın doğasındaki gizemli ve karanlık taraflara ait değerli bilgiler vermiştir. Çok ilginçtir ki, korku hissinin ortaya çıkma nedeni ve bu nedeni oluşturan ortam, bu hissin insan psikolojisini kontrol altına alarak onun hareket ve tavrını yönlendirmesi gibi meselelerin sanatsal yansıması Memmedguluzade'nin eserlerine derin bir psikoloji anlam getirmektedir. Korkak, sinirli ve endişeli, kötülöklere karşı koyamayan insan imajları ile Memmedguluzade, mevcut toplumun manevi durumunu kaleme almış, çocuk kahramanının olumlu düşünce ve tavrıyla hem de insan varlığının gizemli tarafları, psikolojik yaşantıları hakkında tasavvur oluşturmayı başarmıştır. Memmedguluzade'nin eserlerindeki karakterlerin kaderiyle Freud'un "real fear", "neurotic fear" kavramlarını kolay bir şekilde anlamak mümkündür. Freud, "tehlikeye karşı tepkinin korku ve dirençten ibaret olduğunu" (Freud, 2012: 332) düşünür. Memmedguluzade de tehlikeler karşısında tamamen dirençsiz bir toplumun faciasını yansıtır. Başka bir deyişle, yazarın betimlediği toplumda bilinçdışı olsa bile direniş eylemi yoktur ve yalnız korku hissi hükmetmektedir. Joyce'un da yaratıcılığında tehlikelere karşı direnç değil, korku sergileyen bir sosyal ortam eleştirilir. Bu da Memmedguluzade ve Joyce yaratıcılığının ortak noktalarından biridir. Her iki yazarın eserlerinden anlaşılır ki, insanların fiziksel esareti onların psikoloji, düşünce esaretinden ileri gelmektedir, bunun için de emperyal politikanın esas araçlarından biri de esarete aldığı milletleri her şeyden önce psikolojik baskı altında saklamak, onları bilim ve dini ilimlerden, bağımsız düşünmekten mahrum etmektir. Anlaşılmaz hislerin etkisiyle davranan birey, psikanalize göre, hasta bir kişidir. Çok ilginçtir ki, Memmedguluzade'nin de, Joyce'un da eserlerinde sembolik anlam taşıyan hastalara – felçlere, akıl hastası olan şahıslara, delilere rastlanmaktadır. -

Bu grupta yer alan eserlerin bir kısmında ise ulusal özgürlük ve birlik düşüncesi daha farklı yönden sanatsal yansımasını bulmuştur. Örneğin Joyce'un otobiyografik eseri olan "Sanaçının Bir Genç Adam Olarak Portresi" romanında somut bir şekilde ulusal mücadele hareketi betimlenmemiştir. Eserde mücadeleye açık bir şekilde çağrı ifade olunmasa da küçük kahramanın düşüncelerinde, bilinç akışında İrlandalıların ulusal siyasetçisi, "İrlanda'nın Taçsız Kralı" (Hickey, 2003: 282) Charles Stewart Parnell hakkında izlenimlerinin sunulması ülkedeki sosyal-siyasal durum konusunda bilgi vermekle beraber, İrlanda milletinin ulusal özgürlük hareketi sorununu gündeme getirmekteydi. Burada birey ve toplum sorununu çözen yazar, küçük Stephen'in bir vatandaş, insan gibi oluşması sürecini tasvir eder. Bir rastlantı değil ki, bu eser araştırmacılar tarafından "kendileri için hayal ettikleri yaşamların belirsizliklerini hissedenden sayısız ergen okuyucuyu heyecanlandıran genç bir adamın kitabı" (Kitcher, 2009, p. xx) olarak karakterize edilmektedir.

Eserde adı geçmeden ulusal özgürlük kavramı geniş bir anlamda ifade olunmaktadır; eserin sonuna kadar kahramanın iç dünyasında kendinden habersiz özgürlüğe – aile, toplum, kilise kurallarının çerçevelerinden çıkma eğilimi tezahür eder. Öte yandan Parnell hakkında ailesinde geçen sohbetlerin Stephen'in düşünce ve duygularında yarattığı izlenim, Parnell'in ölümünden sonra gördüğü rüya çocuğun bilinçaltında mevcut olan ulusal özgürlük dileğini ifade eder. Yazara göre, azatlık kavramını yalnız, dahilinde bu hissi yaşamayı başaran insan idrak edebilir ve değerlendirebilir.

Gerçeklerin bilinçaltındaki yerini sembollerle ifade eden yazar, bu meseleyi daha çok yeşil ve kestane renkleri ile sembolize etmiştir. Eserde birkaç kez söz konusu renklerin sembolik anlamıyla yazar, birçok meselelere dokunmuş, daha net söylersek bu renklerle milli mücadele sorununun edebi kahramanın hisler ve düşünceler dünyasına etkisini sembolik şekilde yansıtmıştır: “Dante’nin dolabında iki fırça vardı. Kestane rengi kadife kaplı olanı Michael Davitt, yeşil kadife kaplısı da Parnell içindi” (Joyce, 2012: 2). İrlanda’nın tarihini, mitolojisini, doğasını vb. sembolize eden yeşil rengin Parnelle ilişkilendirilmesi hem hakkında bahsedilmeyen tarihi olaylara dikkat çeker, öte yandan da ulusal bağımsızlık, özgürlük düşüncesinin çocuğun bilinçaltında derin bir yere sahip olduğunu ifade eder. Daha sonralar da Stephan söz konusu renkleri gördüğünde kendi düşüncelerinden bağımsız olarak Parnell’i ve Michael Davitti’i hatırlar: “Fleming’in bir kutu boya kalemi vardı, bir gece etütte dünyayı yeşil, bulutları kestane rengine boyamıştı. Bu, Dante’nin dolabındaki iki fırça gibiydi, Parnell için olanı yeşil kadife kaplı, Michael Davitt için olanı da kestane rengi kaplı. Ama onları bu renklere boyamasını Fleming’e o söylememişti. Fleming kendisi böyle yapmıştı (Joyce, 2012: 7). Anlaşılmaktadır ki, Stephan hatta her şeyi unutup derslerini okuduğu, hastalıktan muzdarip olduğu, yahut tamamen farklı durumlarda çeşitli sorunlar hakkında düşündüğünde bile kendinden habersiz ve farkına varmadan sürekli olarak ulusal mücadeleyi düşünmektedir, bu çocuk Parnelle ilgili olayları da özellikle unutamaz. Yazar, bunu yeşil, kestane renklerinin, yeryüzü ve bulutların sembolik bağlantısında ifade etmiştir. Renklerin çocuğun bilinçaltında derin yerini ifade eden yazar, hem de toplumda Parnell ve meslektaşlarının faaliyetine çeşitli yaklaşımlar hakkında bilgi vermektedir: “O sayfaya dönüp Kestane rengi bulutların ortasında duran yeşil yuvarlak yeryüzüne yorgun bir halde baktı. Hangisi daha doğru diye düşündü, yeşil tutmak mı, yoksa kestane renkliyi tutmak mı, çünkü Dante bir gün makasıyla Parnell için olan yeşil kadifeyi fırçadan söküp ona Parnell’in kötü biri olduğunu söylemişti. Şimdi evde bu konu üstüne tartışıyorlar mı diye merak etti. Buna politika deniyordu. Burada iki taraf vardı: Bir yanda Dante, bir yanda babasıyla Mr Casey vardı ama annesiyle Charles Amca hiçbir taraftan değildi. Bu konuda her gün gazetede bir şey oluyordu” (Joyce, 2012: 9). Çocuğun hadiseleri idrak edememesi, fakat anlamak istemesi ve bu meselede kararsızlığı hem de toplumdaki, sosyal düşüncedeki kararsızlıktan haber vermektedir. Stephen’in bilincinde annesi hakkında düşünceleri ve Parnell hakkında izlenimleri önemli bir yere sahiptir. İlginç bir karşılaştırma tezahür eder; anne ve ulusal özgürlük arzusu. İnsanın bilinçaltında beraber mevcut olan anne kavramıyla vatan kavramı Ana Vatan idealini, onun özgürlüğü uğruna mücadele isteğini oluşturur. Ulusal özgürlük düşüncesinin bu şekilde sanatsal sunumu Azerbaycan edebiyatında daha çok Memmedguluzade’nin yaratıcılığı için karakteristiktir.

Bu karşılıklı tahliller bir daha kanıtladı ki, yirminci yüzyılın başlarında Azerbaycan ve İrlanda edebiyatlarında sosyal ortamdaki geriliğin, bunalımın toplumun manevi çöküşünün nedenleri aynı etkenlerle açıklanmakta, cehalet, düşüncesizlik, insanın kendine yabancılaşması gibi manevi kusurlar, dinin yanlış yorumu gibi olumsuz durumlar eleştirilmektedir. Tüm bu kusurlar sosyal siyasal esareti güçlendiren ve sürekli hale getiren faktör olarak tanımlanmakta, hem de bu kusurların emperyalist politikanın sonuçları olduğu da belirtilmektedir.

Memmedguluzade'nin ve Yeats'in Yaratıcılığında Ulusal Özgürlük ve Birlik Düşüncesi

Daha önce de belirtildiği gibi 20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan ve İrlanda edebiyatında ulusal özgürlük ideyalarını ifade eden eserlerin bir kısmında milli mücadeleye çağırıcı aynı konular, aynı semboller, benzer olaylarla ifade olunmuştur. Örneğin Memmedguluzade'nin "Annemin kitabı", Yeats'in "Cathleen Ni Houlihan" adlı eserleri ulusal özgürlük ve birlik düşüncesini benzer süje ile ifade etmekte, aynı edebi-felsefi fikirleri ileri sürmektedir. Ulusal özgürlük düşüncesini aynı semboller aracılığı ile ifade eden bu eserler yukarıda hakkında bahsettiğimiz ikinci gruba dahil olan eserlerdendir.

İrlanda'da ulusal kimlik düşüncesini tebliğ eden, milli edebiyatın, tiyatronun kurucularından biri, "Shakespeare'in tarihi dramalarındaki başarısını modern ulusal bilinçin yaratılması için modele dönüştüren" (Murray, 2000: 15) Yeats'in hayatı ile yaratıcılığı arasında derin bir bağlılık var. Bilindiği gibi, onun görüşlerine etki gösteren bazı önemli faktörlerin önünde hem de Parnell'in siyasal faaliyeti ile ilgili olaylar ve Home Rule hareketi dayanmaktaydı. Bu nedenle de Foster yazır: "Yeats'in hayatı hem eserlerine, hem de ülkedeki tarihi olaylara etkisi açısından dikkate alınması hak etmektedir (Foster, 1997: xxvii-xxviii). Başka bir deyişle, bu yazarın hayatı dönemin tarihsel olaylarıyla sıkıca bağlanmış olduğundan onun hayatı da yaratıcılığı kadar tarihsel öneme sahiptir. Yeats, drama janrına sözlü halk edebiyatına özgü motifleri, efsanevi, mistik konuları, ulusal özgürlük hareketi ile ilgili düşünceleri getiren nadir yazarlardandır. Onun dünya görüşünün gelişmesinde, yaratıcılığının ulusal değerler zemininde beşeri ideallerin terennümü gibi yüksek yaratıcılık ilkelerinin oluşmasında İrlanda ulusal özgürlük hareketinin üyelerinden biri, devrimci faaliyeti nedeniyle 20 yıl hapis ve sürgünlerde yaşamağa mahkum edilen John O'leary'nin önemli rolü olmuştur. Şöyle ki, O'leary'nin tavsiyesi üzerine Yeats İrlanda'nın sözlü halk edebiyatının ruhunu, kahramanlarının doğasını yaratıcılığına getirir. Onun tüm eserlerinde İrlandalıların hayatının manevi manzarası, halkın doğası yansıtılmaktadır. Kesin olarak O'leary ile konuşmalarından sonra Yeats, İrlandalıların "mükemmel ulusal bir edebiyata ihtiyacı olduğu" (Larrisey, 1994: 8) kararını verir. Bunu dikkate alırsak Yeats'in kaleme aldığı eserler o dönemde İrlanda tarihinin önemli olaylarından biri gibi düşünülebilir. Onun böyle eserlerinden biri de "Cathleen Ni Houlihan" dir.

"Cathleen ni Houlihan" eserini Yeats, 1902-ci ilde Lady Gregory ile beraber yazmıştır. İrlanda mitolojisinden gelen Cathleen Ni Houlihan simgesel karakterini drama sanatına getirmekle her iki yazar olumlu milliyetçilik düşüncelerini ifade etmiş, gençleri kendilerini İrlanda için feda etmeğe seslemişler.

Bilindiği gibi, Cathleen ni Houlihan edebiyatda ve güzel sanatlarda İrlanda milliyetçiliğinin simgesi olan kadın imajıdır. Çoğu zaman yaşlı kadın gibi betimlenen bu karakter İrlanda gençlerini yardıma, İrlanda'nın özgürlüğü uğruna ölüme çağırmaktadır. Bu karakter hakkında çeşitli, farklı fikirler söylense de, aslında onu bir Anavatan simgesi gibi kabullenmek daha doğrudur. Yeats'in "Cathleen Ni Houlihan" eseri birçok özellikleri açısından Memmedguluzade'nin "Annemin kitabı" eseri ile benzer niteliklere sahiptir. Bu benzerliklerin ilki ulusal özgürlük düşüncesinin neredeyse aynı sembollerle ifade olunmasıdır. Her iki eserde günlük kaygılarla ilgilenen bir aile tasvir edilmektedir. İlk sahnede sosyal siyasal içeriğe sahip, ulusal özgürlük idealini ifade eden küçük bir işaret bile yok, yazar okuyucusunun dikkatini bir

ailenin günlük kaygılarıyla ilgili sorunlara çeker. Fakat basit gözükten bu olaylar tedricen karmaşık bir sorunun açılması yönünde gelişir. Her iki eserin ana kahramanları bir ailenin üyeleridir ve ailede baş veren olaylar zamanı ara-sıra yaşlı bir kadın görünür. Yeats'in esrinde bu, yabancı yaşlı kadın, Memmedguluzade'nin eserinde ise evlatlarının tartışmaları zamanı dikkat dışında bırakılan annedir. Konuyu daha iyi anlamak için her iki eserin içeriğine kısaca göz atalım.

Yeats'in eseri sıradan bir İrlanda ailesinde Michael isimli gencin ertesi gün yapılacak düğünü konusunda konuşmalarla başlar. Bu zaman Patrick ailenin dikkatini sokaktan geçen yaşlı, hem de yabancı bir kadına çeker ve aniden o yaşlı kadın, bu eve gelir. Çok uzaklardan geldiğini ve yardıma ihtiyacı olduğunu söyleyen kadın, - “Benim tarlalarım elimden alınmış, evimde çok sayıda yabancı var”, - diye şikayet eder ve uzun yıllar boyunca onu sevdiği için ölen insanlar hakkında Michael'e söyler: “Beni sevdiği için çok adam ölmüştür, bir çokları da yarın ölecek” (Yeats, 2017). Bu kadına yemek ikram etmek, para vermek isterler, fakat kadın bunların hiç birini kabul etmez ve “benim yemeğe, elbiseye, paraya ihtiyacım yok. Bana yardım etmek isteyen kendini bana vermelidir, her şeyi bana vermelidir. Şimdi gitmem gerekir, arkadaşlarım bana yardıma geliyorlar, onları karşılamalıyım” (Yeats, 2017). Bu arada Michael, onunla gideceğini söyler ve hiç kimseyi dinlemeden bu kadınla gider. Yazar, insan hayatında ulusal özgürlük ve bağımsızlıktan daha önemli meselenin olmadığını, ulusal özgürlük olmadan insanın aile mutluluğunun da sadece bir hayal olduğunu vurgular.

Memmedguluzade'nin de eserinde bir ailede kısa bir zaman içinde baş veren hadiseler tasvir olunmaktadır. Üç farklı ülkede ve farklı dillerde eğitim gördükleri için birbirini anlamayan üç kardeş arasındaki çatışma eserdeki olayların merkezinde durmaktadır. Onlar Gülbahar isimli kız kardeşlerinin kiminle evleneceği konusunda tartışır, ihtiyar anneleri onlara ne kadar hitap etse de, elindeki kitap hakkında onları bilgilendirmek istese de onlar tartışmalarına devam ederek annelerini duyamazlar. Nihayet, bu duruma dayanamayan Gülbahar, kardeşi Rüstem'in rus, Samed Vahid'in türk, Mirze Mehemmed'in ise fars dilinde olan kitaplarını yırtarak yakar ve “Kaldı tek bir kitap; bu da annemin kitabı! Babamın kendi eli ile yazdığı vasiyet” (Memmedguluzade, 2004: 475),-diye bu kitabı okumaya başlar. Vasiyetinde evlatlarına birliği tavsiye eden baba yazar: “Ben inanıyorum ki benim de evlatlarım dünyada her tarafı gezseler de yine de sonunda anaları Zehranın etrafında gerek dolanalar; çünkü ay ve yıldız şemsin parçaları olan gibi, bunlar da analarının ayı ve yıldızlarıdır. Vay o kesin haline ki, doğanın bu yasasını bozmak isteye! Onun insafı ve vicdanı ona müdamül-heyat eziyet edecek; ne kadar canında nefes var, pişman olacak” (Memmedguluzade, 2004: 475). Gülbahar vasiyeti okumayı bitirdiğinde uzun zamandan beri devam eden bu duruma, yani ailesindeki parçalanmaya dayanamayan annenin kalbi hemen durur. Yalnız bu zaman kardeşler annenin yanında beraber dayanır.

Her iki eserde aile toplumu temsil eder ve Yeats'in eserindeki ihtiyar kadının sözleri ve Memmedguluzade'nin eserindeki ihtiyar annenin elindeki kitap milletin geçmişini ve hazırdaki durumunu ifade ederek gençleri ulusal birliğe çağırır. Bu eserlerde çok ciddi sosyal-siyasal sorunlar adı yaşam kaygıları zemininde sunulmaktadır. Buradaki karakterlerin her biri toplumun farklı tabakalarını simgesel şekilde yansıtır. Memmedguluzade'nin eserindeki üç kardeş ve onların arasında sürekli devam eden kavga 20. Yüzyılın başlarında Azerbaycanda aydınlar arasın-

daki parçalanmanı sembolize eder. Şöyle ki, kardeşlerden biri siyasal konumu açısından İran'a, diğeri Rusya'ya, diğeri de Osmanlı devletine meyilli olan Azerbaycan aydınlarını karakterize etmektedir. Zehra Beyim anne Vatanın, Gülbahar ulusal kimliğin ve haysiyetin, uzun yıllar önce vefat etmiş baba ise ataların ve büyük tarihin sembolüdür. "Annemin kitabı", aslında, Memmedguluzade'nin siyasal görüşlerini ifade etmekle beraber yazıldığı dönemin tarihsel gerçeklerini yansıtmaları açısından da önem arz etmektedir. Yazar, bu eserinde Azerbaycan'ın özgürlük mücadelesi karşısındaki engelleri gösterir, kurtuluş yolunun ise milli birlikte olduğunu ifade eder. Bu fikirleri Yeats'in eseri hakkında da söylemek olur. Şöyle ki, her iki eserde esarete olan vatanın sembolü olarak yaşlı kadın, anne karakterleri yaratılmıştır ve bu eserlerde ulusal bağımsızlık, ulusal özgürlük sorunları bu karakterlerin aracılığı ile belirtilmiştir. Vatanın özgürlüğe giden yolu "Annemin kitabı" eserinde annenin elindeki kitapta, "Cathleen Ni Houlihan" eserlerinde ise yaşlı kadının gizemli konuşmasında ve şarkılarında ifade edilir.

Karşılaştırmalı tahlilden belli oldu ki, farklı milletlerin temsilcileri olan bu yazarlar, ulusal özgürlük düşüncesini aynı semboller, benzer konu ve içerikle ifade ederek aynı edebî-felsefî fikirler ileri sürmüşler. Bunun temel nedenlerinden biri, o dönemde her iki ülkede aynı sosyo-politik durumun hüküm sürmesiydi. Bu eserlerden şunu da anlıyoruz ki, sosyal düşüncedeki gerilik, milli facianın nedenlerini anlamamak, milli kimlik düşüncesinden uzak düşmek, tarihi unutmak gibi birçok sorunlar her iki halkın yürüttüğü mücadelenin karşısında duran manevî engellerden olmuştur.

Bu eserlerde süjelerin de benzer nitelikleri dikkat çekmektedir: her iki halkın yaşamına özgü karakter ve sorunların eserde ele alınması okuyucuların ve izleyicilerin kolayca dikkatini çeker, tamamen bu basit yaşam olaylarının sunumu ile yazarlar tedricen ciddi meselelerin sunumuna yol açar ve karmaşık siyasal olayları basit yaşam olayları ışığında insanlara açıklarlar. Bu da belli nedenlerden milli özgürlük hakkında düşünmeyi unutan insanların bilincinde milli kimlik, özgürlük ve birlik düşüncesini uyandırır.

Her iki yazarın eserinde ulusal tarih en önemli yere sahiptir; Yeats'in eserinde ihtiyar kadını sevdiği için ölen ve sabah da ölüme gidecek insanlar, Memmedguluzade'nin eserinde ise babanın vasiyeti ulusal tarihin simgesidir.

Ünlü şair ve edebî eleştirmen Thomas Stearns Eliot, Yeats'in İrlanda'da az sayıda görülen o insanlardan olduğunu düşünür ki, o insanlar olmadan tarihin ve dönemin gerçekleri idrak edilemez. Bu nedenle Eliot, bu kişiler hakkında "onların tarihi kendi dönemlerinin tarihidir", (Eliot, 1975: 257) diye yazar. Bu değerli düşünceler Memmedguluzade'ye de atfedilebilir, çünkü onun da yaratıcılığı edebî, felsefî değere sahip olduğu kadar da tarihi önem taşımaktadır.

Yalnız Memmedguluzade'nin ve Yeats'in yaratıcılığında değil, diğer Azerbaycanlı ve İrlandalı yazarların da eserlerinde özgürlük arzusu aynı yaratıcı ilkelere ve düşüncelere dayanılarak ifade edilmektedir. Bu da, tabii ki, bir rastlantı değildir, o dönemde ulusal kurtuluş için mücadele eden Azerbaycan ve İrlanda halkının edebiyatı bu sosyal-politik sürecin etkisi altındaydı.

SONUÇ

Anlaşıldığı gibi, benzer sosyal ortamda, nerdeyse aynı sorunları yaşayan her iki halkın edebiyatına sosyal-siyasal olayların etkisi yazar ve şairleri aynı ideolojik mücadele cephesine getirmişti. Bunun da sonucunda söz konusu halkların edebiyatlarında ortak konular, yaratıcılık ilkeleri, benzer karakterler, aynı düşüncelerin ifadesi yer almıştır.

Memmedguluzade'nin, Joyce'un ve Yeats'in yaratıcılığında ulusal özgürlük ideyalarının aynı konu ve sembollerle, benzer karakterlere sahip insanların kaderi ile ifade olunması, hem de siyasal esaretin mahiyetini, imparatorlukların izlediği politikanın iç ve gizemli yüzünü anlamağa yardım eder, esarete olan toplumla özgür toplumun her anlamdaki farklılıklarını, psikolojik gerçeklerini, bununla da insan doğasının karmaşık niteliklerini karakterize etmemizi sağlar.

Toplumdaki eksiklikleri ifade ederken, iki ülkenin yazarları korku, heyecan, umutsuzluk gibi psikolojik sorunları gerçek günlük olayların tarifinde sunarken, hem de kelimenin tam anlamıyla, insan varlığını sanatsal biçimde incelemişler. Freud'un "dünyada ve ilimde kararlı bir şekilde yeni yönelim" (Freud, 2012: 9),-diye dikkate aldığı psikanaliz teorisinin insan hakkında ileri sürdüğü birçok düşünceleri bu yazarların yaratıcılığında sanatsal yansımasını bulmuştur. Söz konusu yazarların eserlerinde korku, sinir, insanın kendisi için anlaşılmaz olan birçok hisler tamamen Freud'un açıkladığı anlamda tasvir olunur.

Özgürlük, bağımsızlık isteğinin insanın kendinden habersiz onun psikolojisinin büyük bir bölümü ele aldığını çocuk kahramanlarının doğasında yansıtan yazarlar, bununla özgürlüğün insan varlığının mahiyetinde olduğunu kanıtlamış, özgürlüğü hayat ve mevcudluk gibi karakterize etmişler. Bu konuyu böylece özetleyebiliriz ki, milli özgürlük mücadelesinin karşısında duran engelleri açıklayan bu yazarların sosyal ortam, insan ve toplum hakkında ileri sürdükleri düşünceler Freud'un görüşleri ile aynı anlamı paylaşmaktadır. Bu da diğer taraftan 20.Yüzyıl edebiyatında Azerbaycan ve İrlanda toplumları için aktüel olan sorunların sadece kaleme alındığını, sanatsal şekilde yansıtıldığını değil, bu sorunların siyasal, tarihsel açıdan değerlendirildiğini, bunlara hem de bilimsel açıdan yanaştığını bir daha kanıtlamaktadır.

Araştırdığımız bu eserler yalnız mevcut gerçek siyasal durumu yansıtmaması açısından değil, hem de toplumun özgürlük mücadelesine nasıl hazırlanması hakkında somut fikirler ileri sürdüğü için de önemlidir. Bir başka deyişle, bu yazarlar eserlerinde milli uyanış, ulusal özgürlük mücadelesini ele alırken yalnız edebiyata yeni yaratıcılık ilkeleri getirmekle değil, hem de bir siyaset adamı, bir psikolog, hem de büyük bir filozof gibi düşünülmektedirler. Bu mesele de 20. Yüzyıl edebiyatındaki düzyazının felsefe, psikoloji, siyaset bilimi ve diğer bilimlerle bağlantılı gelişmesini kanıtlayarak edebiyatın toplumda, sosyal-siyasal olayların gelişiminde önemli yere sahip olduğunu bir daha göstermektedir. 20. Yüzyılın başlarında edebiyatta bu çok yönlü kaliteni ise o dönem için aktüel olan ulusal özgürlük ve birlik sorunu oluşturmuştur.

KAYNAKLAR

- Eide, M. *Ethical Joyce*. Cambridge University Press, 2002.
- Eliot, T.S . (1975). *Selected Prose of T.S.Eliot*. London: Harvest Books, 1975.
- Foster, R.F. (1997). *W.B.Yeats, a Life: The Apprentice Mage, 1865-1914*. Vol.1. Oxford: Oxford University Press.
- Freud, S. (2012). *A General Introduction to Psychoanalysis*. Authorized translation by G. Stanley. Wordsworth Editions.
- Hebibbeyli, İ. (2007). *Edebi-tarihi yaddaş ve müasirlik*. Bakü: Nurlan.
- Hickey, D.J., Doherty, J.E. (2003). *A New dictionary of Irish history from 1800*. Gill & Mac-Millan.
- Joyce J. (2012). *A Portrait of the Artist as a Young Man*. NY: Dover Publications.
- Joyce, J. (1957). *Letters of James Joyce*. Ed.Stuart Gilbert. NY: Viking Press.
- Kitcher, Ph. (2009). *Joyce's Kaleidoscope: An Invitation to Finnegans Wake*. Oxford: Oxford University Press.
- Larrissey, E. (1994). *Yeats the Poet: The Measures of Difference*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Loehrich, R. R. (1953). *The Secret of Ulysses: An Analysis of James Joyce's Ulysses*. McHenry: Compass Press.
- Memmedguluzade, C. (2004). *Eserleri*. 1.cilt. Bakü: Onder.
- Memmedguluzade, C. (2004). *Eserleri*. 4.cilt. Bakü: Onder.
- Murray, Ch. (2000). *Twentieth-Century Irish Drama: Mirror up to Nation*. NY: Syracuse University Press.
- Yeats, W. B. Cathlen ni Houlihan
https://regisinireland2017.files.wordpress.com/2017/02/cathleen_ni_houlihan.pdf
- 05 Ocak 2019
- Джойс, Д. (1984). Статьи.Дневники. Письма. Беседы // *Вопросы Литературы*. 4.169-210